

Bouwen met Natuur maatregelen in beken

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING
2. GERELATEERDE ONDERWERPEN EN DELTAFACTS
3. WERKING EN RANDVOORWAARDEN
4. KOSTEN EN BATEN
5. GOVERNANCE
6. PRAKTIJKERVARING EN LOPENDE ONDERZOEKEN
7. KENNISLEEMTEN
7. BRONNEN & LINKS
8. DISCLAIMER

1. Inleiding

Waterbeheerders werken aan verbetering van het hydrologisch en ecologisch functioneren van watersystemen. In beken wordt hiervoor vooral geïnvesteerd in grootschalige inrichtingsmaatregelen, zoals hermeandering, herprofilering en het creëren van waterbergingsgebieden. Dit zijn kostbare en ingrijpende maatregelen, die niet altijd tot het gewenste effect leiden (Lorenz et al., 2012; Palmer, 2010; Didden et al., 2009; Roni et al., 2008). Waterbeheerders hebben inmiddels ook ervaring met kleinschalige ingrepen, waarbij de natuur het werk doet, ook wel 'Bouwen met Natuur' (hierna BmN) genoemd.

De toepassing van BmN maatregelen roept vragen op, waarvan een deel nog niet voldoende beantwoord is. De belangrijkste openstaande kennisvragen zijn:

1. Wat zijn hydrologische en ecologische voor- en nadelen van BmN-maatregelen?
2. Hoe varieert de hydraulische weerstand in de watergangen door het jaar heen?
3. Kunnen we de hydraulische weerstand voorspellen of modelleren?
4. Is het mogelijk om ontwerp of beheerinvloed uit te oefenen op de weerstand?

5. Wat is een goede monitoringsstrategie voor risico-gestuurd onderhoud?

In deze Deltafact beschrijven we de belangrijkste waargenomen hydrologische en ecologische effecten van vier BmN maatregelen op basis van gedocumenteerde kennis uit de waterschapspraktijk: 1) zandsuppletie, 2) beschaduwing, 3) het inbrengen van dood hout en 4) aangepast maai-beheer. De gedocumenteerde kennis is verzameld aan de hand van interviews met tien waterbeheerders en aangevuld met resultaten uit onderzoek, zoals Beekdalbreed Hermeanderen en Lumbricus. In het hoofdstuk kennisleemten geven we aan welke vragen open blijven staan.

2. Gerelateerde onderwerpen en Deltafacts

Deze Deltafact is gerelateerd aan de volgende onderwerpen:

Beekherstel, kleinschalige maatregelen, vegetatiebeheer, vegetatiebeheer, wateroverlast, droogte, risicogestuurd beheer, waterkwaliteit, ecologische kwaliteit.

Er is verband met de volgende Deltafacts:

Deltafact Peilen en Vegetatie – Lumbricus (wordt opgesteld), Lumbricus eindresultaten (wordt opgesteld), [Blauwe diensten](#), [Effecten klimaatverandering op landbouw](#), [Effecten klimaatverandering op terroristische natuur](#), [Effectiviteit waterinlaat](#), [Bodem als buffer](#), [Remote Sensing voor waterkwantiteitskwaliteitsbeheer](#), [Droogte stuurt functies](#), [Dynamisch peilbeheer](#).

3. Werking en randvoorwaarden

Tabel 1 geeft een samenvatting van de potentiële positieve biologische, fysisch-chemische, hydrologische en morfologische effecten van BmN maatregelen in beken, zoals uitgebreider beschreven in de tekst hieronder.

Toepassing van BmN maatregelen in beken leidt niet per definitie tot positieve effecten. Het effect hangt af van diverse randvoorwaarden. Er moet bijvoorbeeld sprake zijn van enige stroming. In paragraaf 3.5 wordt hier nader op ingegaan.

Tabel 1. Samenvatting van de potentiële positieve biologische, fysisch-chemische, hydrologische en morfologische effecten van BmN maatregelen in beken, zoals uitgebreider beschreven in de tekst hieronder. Voor de relevante parameters is aangegeven of er een verandering is waargenomen en of er sprake is van een

toename (+/++) of afname (-/--). Bij de biologie betreft het de toe- of afname van kenmerkende soorten in beken.

Maatregel	Biologie			Fysisch-chemisch			Hydrologie en morfologie		
	Waterplanten	Macrofauna	Vis	Temperatuur	Zuurstof	Nutriënten	Stroomsnelheidsvariatie	Substraatvariatie	Dwarsprofiel
Zandsuppletie	+	++						++	-
Beschaduwing	--	+	+	--	+	-	+	+	
Dood hout		++	+				+	++	
Aangepast maaibeheer	+*	+*	+*	0	0	0	0/+	+	

*betreft algemene en tolerante soorten (geen kenmerkende soorten voor stromend water)

In de onderstaande paragrafen wordt de werking van de vier maatregelen beschreven. Van elke maatregel beschrijven we de definitie en het beoogde doel. Vervolgens geven we, voor zover van toepassing, een overzicht van varianten op de maatregel. Daarna wordt ingegaan op de belangrijkste hydrologische en ecologische effecten. Hierbij zijn de waterlichamen waar de genoemde ervaringen zijn opgedaan aangegeven tussen vierkante haken, bijvoorbeeld [Hooge Raam]. Ten slotte lichten we een aantal methoden toe om vooraf te voorspellen wat de hydrologische effecten en/of ecologische effecten zijn. In de laatste paragraaf worden de randvoorwaarden waaronder de maatregelen effectief zijn beschouwd.

3.1 Zandsuppletie

Definitie: Bij zandsuppletie wordt er zand in (actieve suppletie) of naast de beek (passieve suppletie) gebracht, wat vervolgens door de beek zelf verdeeld wordt (in en om de beek).

Beoogde doelen:

Het primaire doel is verhoging van de beekbodem en verkleining van het beekprofiel (Verdonschot et al., 2017), waardoor er sprake is van:

- Verhoging van de drainagebasis, waardoor neerslag minder snel wordt afgevoerd via het oppervlaktewater en meer naar het (diepere) grondwater kan zakken.
- Vergroting van de stroming en variatie in bodemsubstraten.
- Herstel van de verbinding tussen beek en beekdal.
- Afvlakken van piekafvoeren benedenstrooms.

Waargenomen hydrologische effecten:

- Inundatie van overstromingsvlakte en omliggende bosgebieden (Verdonschot et al., 2017d; 2019) [Leuvenumse beek].
- Ontwikkeling van moeraszones langs de beek (Verdonschot et al., 2019) [Leuvenumse beek].

Waargenomen ecologische effecten:

- Direct na de zandsuppletie: afname van de diversiteit en abundantie van macrofauna door verstikking onder het zand (dos Reis Oliveira, 2019; Verdonschot et al., 2004; 2016c; 2017c) [Leuvenumse beek].
- Na stabilisatie van het zand: toename van de diversiteit en/of abundantie van macrofauna in de beek (door meer stroming en/of substraatvariatie) en van de vegetatie in de natte oeverzones van het beekmoeras (ontwikkeling van nieuwe habitats). De macrofauna in het beekmoeras scoort goed op de maatlat van R5 en zeer goed op de maatlat van R20 (dos Reis Oliveira, 2019; Verdonschot et al., 2004; 2017d; 2019) [Leuvenumse beek, Springendalse beek].

Overige relevante effecten/ aandachtspunten:

- Het meeste zandtransport vindt plaats bij hoge afvoeren [Leuvenumse beek, Vecht].
- Het meegevoerde zand wordt voornamelijk afgezet op locaties waar de stroomsnelheid (en daarmee het transporterend vermogen) afneemt, bijvoorbeeld net vóór locaties met dood hout en op plekken waar de beek breder of dieper wordt (Verdonschot et al., 2016c; 2017c; 2017d; 2019) [Leuvenumse beek]
- Herkomst en samenstelling van het toegepaste zand [Leuvenumse beek?]

Voorspellen/ modelleren van effecten:

Er is nog weinig ervaring met het modelleren van zandtransport in beken. Met SOBEK en CCHE2D kunnen dynamische berekeningen inclusief het sedimenttransport worden verricht.

- **SOBEK:** Met Sobek kunnen 1D sedimenttransportberekeningen worden verricht. Voor de werkwijze en voorbeeldtoepassing in de Hooge Raam zie Reeze en Laseroms (2018).
- **CCHE2D:** Met CCHE2D kunnen 2D sedimenttransportberekeningen worden verricht. CCHE2D wordt normaliter toegepast in grotere rivieren met grote gridcellen. Voor een voorbeeldtoepassing in de Lunterse beek zie Laseroms (2013).

N.B.: Voor de kalibratie en validatie van morfologische modellen zijn meetgegevens van diverse perioden en gebeurtenissen nodig (Laseroms, 2013).

Zandsuppletie in de Hierdense beek, 4 jaar na de eerste suppletie
(Foto: Ralf Verdonschot)

Zandsuppletie in de Snoeyinksbeek
(Foto: Ecogroen)

3.2 Beschaduwning

Definitie: Beschaduwning is het verminderen van lichtinval in de beek door het aanplanten, laten staan of laten ontwikkelen van houtige begroeiing in de oeverzone direct langs de beek of bomen buiten de oeverzone van de beek.

Beoogde doelen:

Het primaire doel is het creëren van schaduw, waardoor:

- Voorkómen van opwarming van het beekwater.
- Beperking van de groei van ondergedoken waterplanten, oeverplanten en algen.
- Minder verstoring van beekhabitats (door minder onderhoud).

Overige doelen zijn:

- Versterking van het beekhabitat door inval van blad en hout.
- Beschutting voor macrofauna met een terrestrische levensfase.
- Minder afspoeling van nutriënten naar de beek.
- Stromingsvariatie door wortels in de beek.
- Beschutting voor vissen en macrofauna door wortels in de beek.

Varianten:

De houtige begroeiing bevindt zich aan één of beide kanten van de beek. De begroeiing kan verschillende vormen aannemen (bomen, struiken, combinatie). Ook is er variatie met hoe dicht de bomen op elkaar staan en wat voor boomsoort(en) er worden gebruikt. Dit heeft invloed op de omvang en de dichtheid van het bladerdek.

Waargenomen hydrologische effecten:

- Minder opstuwing door minder waterplanten (Verdonschot et al., 2016b) [Brabantse beken].
- Stagnatie en opstuwing door ophoping van organisch materiaal (Willenswaard en Vugts, 2000) [Bijloop].

Waargenomen ecologisch effecten:

- Remming van de groei van waterplanten en oeverplanten (Verdonschot et al., 2016b; 2017b) [Brabantse beken, Keersop, Hooge Raam, Beekloop].
- Toename van kenmerkende macrofauna- en vissoorten van beekmilieus door meer variatie in stroming en substraat en/of koeler beekwater (Willenswaard en Vugts, 2000; Verdonschot et al., 2014; 2016b) [Brabantse beken, Bijloop, Beekloop].
- Stabieler zuurstofhuishouding (Willenswaard en Vugts, 2000) [Bijloop].
- Betere doorworteling en stabiliteit van de oever (Willenswaard en Vugts, 2000) [Bijloop].

Overige relevante effecten/ aandachtspunten:

- Door de verminderde groei van (water)planten is er minder onderhoud nodig. De eerste 5 jaar blijft intensief handmatig onderhoud noodzakelijk. Na 4 jaar wordt de vegetatiegroei door de beschaduwing geremd, na 5 à 6 jaar was de oeverbeplanting gesloten. Daarna neemt de intensiteit van het onderhoud af (Willenswaard en Vugts, 2000) [Bijloop]. Het onderhoud wordt vaak wel complexer. Er is minder machinaal mogelijk, zeker als beide zijden zijn beplant.
- Het is van belang om zo veel mogelijk oeverlengte van de beek te beschaduwen en, om maximale ecologische winst te behalen, bos of singels te realiseren in plaats van een enkele rij bomen. Europees onderzoek laat zien dat voor optimale effectiviteit gestreefd moet worden naar een lengte van 0,8 tot 1,3 kilometer (Verdonschot et al., 2014; 2016b).
- Het effect van de beschaduwing op de water- en oeverplanten is afhankelijk van de soort. Riet bleek het meest persistent bij toenemende beschaduwing (Verdonschot et al., 2017b) [Hooge Raam].

- Zwarte els en Hazelaar blijken zeer geschikt voor het ontwikkelen van beschaduwing vanwege de snelle groei (Willenswaard en Vugts, 2000; Verdonschot et al., 2017b).

Figuur x. De Bijloop, ruim 25 jaar na aanleg van de beplanting

- De houtige begroeiing heeft ook een landschappelijke en ecologische functie (als visuele versterking van de beekloop, verbindingszone, habitat voor vogels, kleine zoogdieren, insecten, e.d.) (Verdonschot et al., 2017). De keuze voor de boomsoort is hierbij relevant. Vooral inheemse, niet meer veel voorkomende boomsoorten kunnen een toegevoegde waarde aan het beekdallandschap geven. Voorbeelden zijn Iep, Linde en Zoete Kers. Bomen hebben een ecologische functie boven water (schaduw, oriëntatiepunt voor paarvluchten van insecten) én onder water.
- (verminderde erosie door beworteling, inval dood hout, schuilplaats voor waterdieren, micromeandering bij omval). Dat kan alleen als bomen ook echt langs de waterlijn staan.

- Verhoging van organische stof als gevolg van inval van blad kan tot een negatief effect leiden [Door afname van watervoerendheid en stroming als gevolg van watertekort kan vooral in organisch belaste of in venige waterlopen de grote zuurstofvraag een ecologisch probleem vormen.
- De wens voor beschaduwing kan botsen met beleidsdoelen voor een open landschap of wensen van bewoners voor een vrij uitzicht.

Voorspellen/ modelleren van effecten:

Voor het berekenen van de mate van beschaduwing door oevervegetatie zijn verschillende modellen in omloop. We lichten er drie uit:

- **SHADE2:** Het model SHADE berekent het percentage van het wateroppervlak dat beschaduwd wordt (dus niet direct door de zon beschenen wordt) door oevervegetatie als functie van datum, tijd, locatie, geometrie en vegetatiekarakteristieken. Het model kan met veldmetingen worden getoetst (Li et al, 2012).
- **Model Johnson & Wilby:** te gebruiken voor berekening van de verandering in temperatuur en licht als gevolg van beschaduwing op basis van locatiespecifieke instraling, rekening houden met de datum, tijd en hellingshoek (Johnson & Wilby 2015).
- **Schaduwmodel Tauw:** GIS-module, waarmee een inschatting gemaakt kan worden van de invloed van bomen (beschaduwing en bladval) en gebouwen (schaduw) op de lichtinval (water en oever). Dit model is gebiedsbreed toegepast door waterschap Aa en Maas. Bij deze eenvoudige toepassing is rekening gehouden met twee zonnestanden (38° en 50°) en één zonrichting/tijdstip (zuid). Als input is het waterlopenbestand en het AHN3-bestand gebruikt.

Eénzijdige beschaduwing bij de
Leuvenumse beek
(Foto: Bart Reeze)

Het bladerdek bepaalt de beschaduwing
(Foto: Bart Reeze)

3.3 Dood hout

Definitie: Het inbrengen of laten liggen van stukken / pakketten (dood) hout in de loop van de beek.

Beoogde doelen:

Het primaire doel is meer variatie in stroming en bodemsubstraten.

Overige doelen zijn:

- Opstuwning en/of verhoging van de (grond)waterstand in het beekdal in combinatie met het langer vasthouden van water (anti-verdrogingsmaatregel).
- Invangen of vasthouden van sediment, voorkomen van bodemerosie.
- Vervanging (in plaats van) een vistrap.
- Nieuwe habitat creëren voor fauna door toevoeging van substraat.

Varianten:

Er zijn verschillende soorten houtpakket types: stammen, takkenbossen en stobben. Daarnaast kan gevarieerd worden met configuraties (bijv. langs de oever, midden in de beek, in visgraatpatroon) en de onderlinge afstand tussen de pakketten. In grotere beken en rivieren moet het hout vaak worden verankerd. Dood hout wordt regelmatig toegepast in combinatie met zandsuppletie (paragraaf 3.1).

Waargenomen hydrologische effecten:

- Opstuwing door verhoogde weerstand. De mate waarin wordt o.a. bepaald door de stroomsnelheid, het type pakket (dimensies en configuratie), in relatie tot het doorstroomprofiel. Deze opstuwing kan toenemen als zich blad in de houtpakketten ophoopt (Laperre et al., 2014; Coenen, 2017; van Dijk et al., 2016) [Snelle loop, 't Merkske, Ramsbeek].
- Bodemophoging stroomopwaarts van het pakket door aanzanding en aanslibbing (Hofstra, 2014; Schoute, 2018; Verdonschot et al., 2016c; 2017c; Dijkma et al., 2018) [Gasterense diep, Leuvenumse beek, Noorbeek].
- Verhoging van (grond)waterstanden in het beekdal (Hofstra, 2014) [Gasterense diep].
- Verhoogde retentie van water [Leuvenumse beek, Tongelreep].
- Verlegging van de hoofdloop [Lunterse Beek]

Waargenomen ecologische effecten:

- Toename van kenmerkende macrofauna- en vissoorten van beekmilieus door meer variatie in stroming en substraat (Dos Reis Oliveira, 2019; Verdonschot et al., 2012; 2016a; van Dijk et al., 2016; Heeskens, 2019) [Leuvenumse beek, Lunterse beek, 't Merkske, Snelle Loop, Tongelreep, Beekloop, Leerinkbeek, Ramsbeek, Tungelroyse beek].
- Afname van de substraatdiversiteit bovenstrooms van het dood hout door stagnatie, aanzanding en verslibbing, gevolgd door begroeiing met plantensoorten die voedselrijkdom indiceren (Verdonschot et al., 2016c; 2017c; Hofstra, 2014; Schoute, 2018) [Leuvenumse beek, Gasterense diep].

Overige relevante effecten/ aandachtspunten:

- In combinatie met grootschalige vergraving: breng dood hout pas in wanneer de morfologie stabiel is (doorgaans 3-5 jaar na herinrichting) [Lunterse beek].
- Leg dood hout (ook) op plekken die bij lage afvoeren watervoerend zijn.
- Inundatie kan worden beperkt door de houtpakketten onder de gemiddelde waterlijn aan te leggen; bij hogere waterstanden stroomt het water er dan overheen.
- Het beekhout bestaat bij voorkeur uit stevige takken, stobben en stronken van autochtoon hardhout (eiken en beuken). (Snoei)hout van wilgen, elzen, populieren en berken vergaat sneller. Wilgen lopen bovendien gemakkelijk uit [Zandwetering].

- Dood hout vergaat na verloop van tijd of spoelt weg. Organiseer het beheer van de dood hout locaties/ pakketten.
- In sommige gevallen wordt geen opstuwung waargenomen door geomorfologische aanpassingen van de beek, zoals een plaatselijke verdieping.
- Er kan zwerfvuil in het dode hout blijven hangen.

Voorspellen/ modelleren van effecten:

- **SOBEK:** Door houtpatches te conceptualiseren kan de mate van opstuwung tot op zeker hoogte worden gemodelleerd met behulp van hydraulische software zoals SOBEK (Coenen, 2017; Wegman, 2018).
- **Model Torfs (2013):** webapplicatie met als doel een eerste analyse van de invloed van lokale verruwing (en aanpassing dwarsdoorsnede) op waterstand en stroming. De input bestaat uit "standaard" parameters als rivier breedte, bodemverhang, debiet en waterhoogte bovenstrooms. Er is gekozen voor vereenvoudigingen: stationaire stroming, een recht stuk rivier, een (breed) rechthoekig profiel en een vast debiet over het te beschouwen traject. Het model is toegepast op de Tungelroyse beek.
- **Model Geertsema (2019):** Parametrisch model, waarmee op basis van afvoer, verhang, beekprofiel en houtpakketprofielen de mate van opstuwung kan worden voorspeld. Het model is gekalibreerd op de Leerinkbeek, Tungelroysebeek, Tongelreep en Ramsbeek.

Dood hout in de Snelle Loop in 2013
(Foto: Ralf Verdonschot)

Dood hout in de Ramsbeek
(Foto: Rik Wegman)

Dood hout in de Tungelroyse beek
(Foto: Waterschap Limburg)

3.4 Aangepast maaibeheer

Definitie: 'Aangepast maaibeheer' betekent een extensiever maaibeheer dat is afgestemd op de ecologische potentie van een beek en randvoorwaarden vanuit de hydrologie, met name de afvoerfunctie.

Beoogde doelen:

- Omvorming van monotone vegetaties (dominantie van één soort) naar meer diverse en minder opstuwende vegetaties.
- Nieuwe habitats creëren voor fauna door het creëren van meer stroming en substraatvariatie.
- Minder verstoring van bestaande habitats door maaien.
- Minder beheerinspanning (minder vaak maaien) en maaien buiten perioden met ongewenste neveneffecten.
- Water vasthouden door een verhoogde retentie ('groene stuw'). Op deze manier werkt deze maatregel als anti-verdrogingsmaatregel.

Varianten:

Er zijn veel varianten van aangepast maaibeheer. Deze kenmerken zich (o.a.) door een verschil in maaitijdstip en -frequentie, de ruimtelijke differentiatie (stroombaanmaaien, blokmaaien, keuze voor soorten die wel/niet worden verwijderd) en de inzet van materiaal, waarmee bijvoorbeeld de diepte waarop de vegetatie wordt afgesneden kan worden beïnvloed (Verdonschot et al., 2017).

Waargenomen hydrologische effecten:

- Opstuwung door verhoogde weerstand en ruwheid. De mate waarin hier sprake van is, wordt bepaald door de hoeveelheid vegetatie die achter blijft en de soort vegetatie. De wijze van maaien bepaalt direct de mate van opstuwung (Querner, 1985; Eekhout en Hoitink, 2013, Verdonschot et al., 2017; Penning et al., 2018; Penning et al., 2020) [Lage Raam, Eefse beek].

Waargenomen ecologische effecten:

- Toename soortenrijkdom macrofyten, macrofauna en vissen. Geen toename van de score op de KRW-maatlat omdat het veelal algemene en tolerante soorten betreft en geen soorten van stromend water (Haterd et al., 2009; Verdonschot et al., 2017a) [Lage Raam].

- Ontstaan van een hogere stroming in de geul, vaak met planten met lintvormige onderwaterbladeren (aangepast aan stroming), zoals pijlkruid en kleine egelskop (Hendriks et al., 2016) [proeftrajecten Hunze en Aa's].
- Toename van de substraat variatie, geen toename van de stroomsnelheid (Verdonschot et al., 2017a) [Lage Raam].

Overige relevante effecten/ aandachtspunten:

- Maaien met een maaiboot heeft maar een beperkt effect op de waterkwaliteit en de koolstof- en stikstofbalans. De hoeveelheid opgelost organisch koolstof (DOC), nutriënten en zwevende stof lijken niet te worden beïnvloed door maaien (Penning et al., 2020) [Eefse beek]. Dit geldt alleen als de bodem ongeroerd blijft (als de bodem niet geraakt wordt door de maaibalk doordat de planten boven de bodem worden afgeknipt).
- Het is in de praktijk lastig om het gewenste maaibeheer uit te voeren, meestal omdat er vaker gemaaid moet worden om overlast te voorkomen of omdat de water aan- en afvoerfunctie behouden moet worden op bepaalde momenten in het jaar (Moeleker en Brugmans, 2019).
- Er kan een tweefasen profiel ontstaan met aanslibbing in de zone waar de vegetatie blijft staan en erosie in de zone waar wordt gemaaid [Kleine Beerze, Reusel, Hunze, Eefse Beek].
- Vroeg in het seizoen maaien zorgt voor een tragere hergroei van waterplanten, waardoor minder vaak gemaaid hoeft te worden (Schrader, 2017) [Eefse beek, Zuidelijk afwateringskanaal, Afwatering van Herkel, Molenbeek].
- Het talud wordt stabielier door een betere beworteling van vegetatie (Hendriks et al., 2016).
- Bij het uitvoeren van anti-verdrogingsmaatregelen kunnen afvoeren veranderen wat een effect heeft op het gewenste maaionderhoud (Querner, 1999).

Voorspellen/ modelleren van effecten:

- **SOBEK/ MaaiBOS:** Beslis en Ondersteunend Systeem voor maaibeheer. In SOBEK wordt een relatie opgesteld tussen de afvoer en waterpeilen voor een gegeven beektraject. Wanneer deze relatie boven een bepaalde kritische waarde komt, omdat het water te veel weerstand ondervindt, wordt (pas) ingegrepen en dus gemaaid [Lage Raam, Dommel]. Voor een modellering van maaionderhoud in SOBEK zie bijvoorbeeld van Tilburg (2018).

- **Pitlo en Griffioen:** Hebben op basis van een aantal intensieve en nauwkeurige metingen in begroeide waterlopen een model afgeleid voor het berekenen van peilverloop in watergangen. Deze is omgezet in een spreadsheet, waarmee waterbeheerders o.a. het effect van verschillende onderhoudsingenrepen, zoals het maaien van een stroombaan, kunnen voorspellen (Griffioen, 2017).
- **MWW Querner:** Het programma MWW (Maaionderhoud Waterlopen door Waterschappen) berekent de tijdstippen van maaionderhoud voor een waterloop afhankelijk van de kans op een zekere afvoer en een bepaalde vegetatie ontwikkeling in de zomer. Ook kan voor gegeven tijdstippen van maaionderhoud de verwachte afvoercapaciteit worden bepaald ter beoordeling van het risico van wateroverlast (Querner, 1995a, 1995b en 1996).
- **Dotter (in ontwikkeling):** In het Dotterproject wordt onderzoek gedaan naar het inwinnen van vlakdekkende informatie over de vegetatie in een watergang met behulp van een drones met een multispectrale camera. Informatie over de vegetatie bedekking, locatie en soort, en het effect van deze vegetatie op de waterpeilen worden gebruikt om locatiespecifiek een efficiëntere en ecologisch betere manier van maaien te ontwikkelen (Eertwegh en Penning, 2017; Linneman, 2018) [Lage Raam, Linge, Grote beek].
- **Tool ESF Verwijdering:** Met de quick scan en tool kan grof voorspeld worden wat het gevolg is van een verwijderingsregime op het voorkomen van (water)planten. Het resultaat is een lijst van soorten die in volgorde worden gezet van kwetsbaarheid voor de opgegeven verwijderingsdruk. De tool is niet gevalideerd op basis van veldwaarnemingen (STOWA 2018-26).

Proef met één-zijdig maaien in de Oude
Leij
(Foto: Waterschap Brabantse Delta)

Stroombaanmaaien in de Lage Raam
(Foto: Albert Dees)

3.5 Randvoorwaarden

De effectiviteit van de maatregelen zandsuppletie, beschaduwing, dood hout en aangepast maai-beheer in een beek is afhankelijk van een aantal randvoorwaarden. Onderstaande beschouwing van deze randvoorwaarden is gebaseerd op de interviews met de leden van de STOWA werkgroep Bouwen met Natuur, literatuur en expert kennis van de auteurs.

De twee belangrijkste randvoorwaarden zijn de hydrologie en morfologie (1) en licht (2):

1. Onvoldoende stroming leidt tot een monotoon (slib)substraat, algen- of kroosontwikkeling en zuurstoftekort door een gebrek aan reaeratie.
2. Bij onvoldoende beschaduwing groeit de waterloop doorgaans dicht met waterplanten en/of oeverplanten. Voor de kenmerkende soorten in beken is dit ongewenst: kenmerkende substraten raken overgroeid en er ontstaan problemen met zuurstof omdat planten 's nachts zuurstof gebruiken. Veel kenmerkende beeksoorten hebben juist veel zuurstof nodig.

De BmN maatregelen zandsuppletie en beschaduwing zijn rechtstreeks van invloed op deze twee randvoorwaarden. De BmN maatregelen dood hout en aangepast maai-beheer zijn alleen van toepassing (of effectief) bij bepaalde combinaties van deze randvoorwaarden.

Randvoorwaarde 1: Hydrologie en morfologie

De belangrijkste randvoorwaarde voor effectieve BmN maatregelen in beken is de aanwezigheid van **enige stroming** (m.n. in de zomersituatie) en een **stabiele morfologie** (geen netto erosie of sedimentatie).

Voor de aanwezigheid van **enige stroming** en een **stabiele morfologie** is het volgende van belang:

- Er is afvoer in de zomersituatie, de zogenaamde 'basisafvoer'.
- Het waterpeil reageert (zakt of stijgt mee) met de afvoer en wordt dus niet beheerst door stuwen.
- Er is sprake van een natuurlijk dwarsprofiel met een 'talweg' waar het water zich kan concentreren bij lagere afvoeren.
- Het lengte- en dwarsprofiel passen bij het afvoerregime (jaarlijkse piekafvoer), het verhang en de samenstelling van het beddingmateriaal (mediane korrelgrootte) (Makaske en Maas, 2015).
- De aan- en afvoer van sediment (zand, slib, organisch materiaal) zijn met elkaar in evenwicht.

De BmN maatregel **zandsuppletie** draagt bij aan het creëren van een kleiner en natuurlijker (evenwichts)profiel. Hiervoor gelden de volgende aanvullende randvoorwaarden:

- Er is voldoende afvoer in de wintersituatie om het zand te transporteren.
- Stroomsnelheden worden niet te hoog, omdat anders het zand weer weg erodeert. Piekafvoeren worden afgeleid en/of opgevangen in het aanliggende beekdal of in beekmoerassen.
- Er is overal voldoende bovenstroomse aanvoer van zand zodat erosie en sedimentatie met elkaar in evenwicht blijven.
- Daarnaast gelden voor deze maatregel de randvoorwaarden voor beschaduwing, zie onder punt 2.

N.B. Om aan deze randvoorwaarden te kunnen voldoen, is veelal een beekdal brede aanpak met aangepaste normering (voor wateroverlast) voor de laagstgelegen gebieden noodzakelijk.

Randvoorwaarde 2: Licht

Daarnaast bepaalt de aanwezigheid van **licht** de effectiviteit van BmN maatregelen.

De BmN maatregel **beschaduw**ing is bedoeld om de hoeveelheid licht te beperken, zodanig dat de waterloop niet meer (geheel) dicht groeit met waterplanten.

- Voor effectieve beperking van de groei van waterplanten (zoveel dat er niet meer gemaaid hoeft te worden) is een beschaduwing nodig van minimaal 70% (Verdonschot et al., 2016b; Torenbeek et al., 2018).
- In grotere (en diepere) benedenlopen ($>1,20$ m) wordt de hoeveelheid licht op de bodem vaak ook beperkt als gevolg van vertroebeling van de waterkolom. Bij een waterdiepte van 1,2 m is de inkomende licht intensiteit ca. 90% afgenomen en kunnen waterplanten bijna niet meer groeien (Querner, 1993). In dit geval is bovenstaande randvoorwaarde minder van belang. Beschaduwing kan nog wel gewenst zijn om (lokaal) de ontwikkeling van de oevervegetatie te beperken.

Ook voor de maatregel **dood hout** is het van belang dat de waterloop niet geheel dicht mag groeien met waterplanten en/of oeverplanten. Het dood hout vormt bovendien een hinderlijk obstakel bij het maaibeheer. In de praktijk wordt het dode hout al snel weer samen met de waterplanten verwijderd. Daarom gelden voor deze maatregel allereerst de randvoorwaarden voor beschaduwing (onder punt 2). Voor een goede ontwikkeling van de beekfauna gelden daarnaast de genoemde randvoorwaarden voor stroming en een stabiele morfologie (zie onder punt 1).

De maatregel **(aangepast) maaibeheer** is alleen van toepassing in situaties die niet beschaduwd zijn (of kunnen worden).

- Bij *voldoende stroming in de zomersituatie* (>20 cm/s) ontstaat een evenwicht tussen de stroomsnelheid en de groei van waterplanten (Torenbeek et al., 2018; Verdonschot et al., 2017b). Voor de ecologische effecten is (aangepast) maaibeheer dan niet nodig. Overigens kan het in deze situatie wel nodig zijn om aangepast maaibeheer uit te voeren met het oog op (ongewenste) hydrologische effecten van de plantengroei.
- In de praktijk zal aangepast maaibeheer vooral van toepassing zijn in situaties met *onvoldoende stroming in de zomersituatie* (<20 cm/s). Voor voldoende effectiviteit van de maatregel zijn dan de volgende randvoorwaarden van belang:
 - De waterbodemkwaliteit moet op orde zijn, m.n. nutriënten (geen slib) (Dos Reis Oliveira, 2019).
 - De waterkwaliteit moet op orde zijn, m.n. nutriënten (Verdonschot et al., 2017; 2017b).

4. Kosten en baten

De kosten van BmN maatregelen zijn significant lager dan de kosten van traditioneel beekherstel, terwijl verwacht wordt dat de baten vergelijkbaar zijn (zelfde mate van doelbereik). Dit wordt gesteld op basis van interviews met waterschapmedewerkers die betrokken zijn bij BmN-projecten en expert kennis. Een belangrijke kanttekening is dat er nog onvoldoende empirische informatie is om dit te onderbouwen. Conclusie is dat er vanuit kosten en baten oogpunt geen redenen zijn om het concept van BmN niet standaard mee te nemen als alternatief voor conventionele maatregelen. Zie verder de Putter, 2020.

5. Governance

Vanuit governance zijn er geen redenen om het concept van BmN niet standaard mee te nemen als alternatief voor conventionele maatregelen. Het wordt reeds door alle beekwaterschappen toegepast, het is goedkoper dan traditioneel beekherstel, het wordt verlangd door UvW en Dagelijks Bestuur, het is effectief en draagt bij aan ecologisch herstel en het heeft geen juridische of technische bezwaren.

Onbekendheid, onzekerheid en gebrek aan kennis in een groot deel van de organisatie zijn de belangrijkste hindernissen om de stap ook echt te maken. Het effectief bereiken van de waterschapsdoelen is voor alle groepen een belangrijke motivatie. Het moet inhoudelijk kloppen en voor- en nadelen moeten goed in beeld zijn. De UvW zet zich actief in om deze hindernissen weg te nemen. Zie verder de Putter, 2020 en Travaille, 2020.

6. Praktijkervaring en lopende onderzoeken

Er is veel ervaring opgedaan met de vier Bouwen met Natuur maatregelen. Het wordt reeds door alle beekwaterschappen toegepast. Onderstaande kaart geeft een overzicht.

In een afzonderlijk document is een tabel opgenomen met een overzicht van de in interviews genoemde gedocumenteerde projecten en overige niet gedocumenteerde projecten waar al wel ervaring is opgedaan met BmN maatregelen.

Veel projecten maken deel uit van grootschalige onderzoeksprojecten, m.n.:

- Beekdalbreed Hermeanderen – STOWA (afgerond, zie Verdonschot et al., 2012).
- Kleinschalige Maatregelen Brabant (afgerond, zie Verdonschot et al., 2017).
- Lumbricus – Boeiende Beekdalen– WUR, STOWA, WENR, Deltares, Twente University (lopend).
- Aangepast beheer en onderhoud kleinschalige maatregelen in beken (OBN/STOWA) – Alterra (lopend).
- Dotter – Deltares, KnowH2O (lopend).

7. Kennisleemten

Uit de interviews en literatuur is gebleken dat veel kennis gebaseerd is op de projecten die deel uitmaken van grootschalige onderzoek. Er zijn relatief weinig andere onderzoeken die de effecten van de BmN maatregelen goed beschrijven. In veel gevallen is er beperkt gemonitord, bijvoorbeeld slechts op enkele locaties gedurende een korte tijdsperiode. Verder worden per waterschap verschillende parameters en methoden toegepast, waardoor resultaten lastig te vergelijken zijn. Ten slotte worden de resultaten vaak niet gedocumenteerd in een (afronde) monitoringrapportage. Daarnaast is er bij beekherstel projecten vaak sprake van een herinrichting waarbij meerdere maatregelen tegelijk worden uitgevoerd. Hierdoor zijn de effecten die bij een project worden gemeten vaak niet terug te leiden op afzonderlijke maatregelen, zie onder andere Didderen et al. (2009). Dit alles bemoeilijkt een goede beschrijving van de waargenomen effecten.

Wat betreft de gedocumenteerde effecten van de vier BmN maatregelen valt op dat deze vooral betrekking hebben op de biologie en dan met name de macrofauna in relatie tot de stroomsnelheid en variatie in bodemsubstraten. De overige aspecten worden slechts sporadisch gemonitord én gedocumenteerd. Dit geldt voor effecten op respectievelijk de hydrologie (waterstanden en stroomsnelheden), de waterkwaliteit en de waterplanten (soortensamenstelling en abundantie) en vissen. Er zijn diverse methoden beschikbaar om de effecten van de vier BmN maatregelen te voorspellen en te modelleren. Van de meeste methoden zijn ook voorbeeldtoepassingen beschikbaar. Veel methoden zitten echter nog in de ontwikkelfase en de toepassing is specialistisch en tijdsintensief.

Terugkomend op de kennisvragen met betrekking tot BmN-maatregelen. We zien dat de kennisvragen van een andere orde zijn dan de ervaringen met BmN. Het goed beantwoorden van deze kennisvragen vraagt om een ander type onderzoek dat deels ook al vanuit andere kaders wordt uitgevoerd. Er is gerichte(re) monitoring nodig en er zal meer ervaring moeten worden opgedaan met modellen, zie ook de paragrafen 3.1 t/m 3.4.

Op grond van deze inventarisatie kunnen we desondanks het volgende zeggen:

- We kunnen hydrologische en ecologische voor- en nadelen benoemen op grond van de gedocumenteerde kennis, maar zeker niet volledig (kennisvraag 1). In de paragrafen 3.1 t/m 3.4 zijn deze per maatregel benoemd. Een goede beschrijving van waargenomen effecten wordt bemoeilijk door een gebrek aan gestandaardiseerde, breed opgezette en gedocumenteerde monitoring. Resultaten van monitoring zijn onderling niet goed vergelijkbaar. Bovendien geldt dat elke situatie uniek is en maatregelen onderdeel zijn van een breder pakket.
- Er is enige algemene kennis over de variatie van de hydraulische weerstand in de watergangen door het jaar heen als gevolg van vegetatieontwikkeling (kennisvraag 2), maar we zijn nog niet goed in staat om de hydraulische weerstand voor een locatie of traject voldoende te voorspellen of te modelleren (kennisvraag 3). De hiervoor ontwikkelde methoden zijn nog niet bruikbaar.
- Er kan met de vier BmN maatregelen ontwerp of beheerinvloed op de hydraulische weerstand worden uitgeoefend (kennisvraag 4), maar het is niet altijd mogelijk de effecten voor een locatie of traject vooraf goed te voorspellen.
- Deze inventarisatie biedt aanknopingspunten voor een goede monitoringsstrategie voor risicogestuurd onderhoud (kennisvraag 5), bijvoorbeeld met MaaiBOS.

8. Literatuurlijst

Browne, G., Kwaadsteniet, P. de, Schmidt, G. Kempen, J. van (2016). Werken aan klimaatbestendige beken - Wat is het effect van beekbegeleidende beplanting op beektemperatuur? H2O-Online.

Coenen, D. (2017). Hydraulisch effect van dood hout in 't Merkske. Waterschap Brabantse Delta, Breda. Memo versie 20 oktober 2017.

Didderen K., Verdonschot, P., Knegtel, B. en Besse-Lototskaya, A. (2009). Enquête beek(dal) herstelprojecten 2004-2008. Evaluatie van beekherstel over de periode 1960-2008 en analyse van effecten van 9 voorbeeldprojecten. Alterra Rapport 1858.

Dijk, P. van, Roelofs, G., Vos, M. de, Lenssen, J. (2016). Beekhout in de Ramsbeek en Leerinkbeek. Ervaringen van de eerste twee jaar. Waterschap Rijn en IJssel, Doetinchem. Tussenrapport, 20 mei 2016.

Dijksma, D., Campuzano Izquierdo, G., Korsten, M. (2018). Woody debris jams to prevent stream bed erosion in a semi-natural brook system. TERRAenVISION Abstracts, 1.

Dos Reis Oliveira, P.C. (2019). The landscape drives the stream. Unraveling ecological mechanisms to improve restoration. PhD Thesis. Universiteit van Amsterdam, The Netherlands.

Eertwegh, G. van den, Penning, E. (2017). Towards coupled risk-based aquatic vegetation management and EU-WFD-targets. KnowH2O, Berg en Dal. Final Report, April, 2017.

Griffioen, C. (2017). Peilverloop in begroeide watergangen. Handleiding spreadsheet tool voor het rekenen met het model van Pitlo en Griffioen. STOWA, Amersfoort. STOWA 2017-43.

Haterd, R.J.W. van de, Drost, M.A.M. van, Soes, D.M., Heunks C. (2009). Effecten van extensiever waterbeheer op ecologie en hydrologie: Een pilot in het stroomgebied van de Raam. Culemborg: Bureau Waardenburg bv.

Heeskens, M. (2019) De invloed van het inbrengen van dood hout in de Tungelroyse beek op de aquatische ecologie. Stagerapport. HAS Hogeschool Venlo.

Hendriks, P., Schollema, P., Pot, R., Ottens, H., Querner, E., Verdonschot, R.C.M. (2016). Ruimte voor natuur bij onderhoud aan watergangen. H2O-online.

Hofstra, R. (2014). Beek op Peil. Groningen: Dienst Landelijk Gebied.

Houten, G. van den, ter Maat, H., Vos, M. de (2018). Werking 'houten' vispassages Veddersweg en Lankheterweg. Waterschap Rijn en IJssel, Doetinchem. Memo Advies en Strategie, 28 mei 2018.

Johnson, Matthew & Wilby, Robert. (2015). Seeing the landscape for the trees: Metrics to guide riparian shade management in river catchments. *Water Resources Research*. 51. n/a-n/a. 10.1002/2014WR016802.

Laperre, R.E., Brugmans, B., Kerkhoff, M.A.J. (2014) Dood hout brengt leven in de Snelle Loop in Gemert-Bakel. *Land+Water*, 1 / 2, 22-24.

Laseroms, R., 2013. Hydromorfologisch onderzoek Lunterse Beek. Monitoring en modellering van de hydromorfologie in de zoektocht naar het ontwerp van een ecologisch goed functionerende beek. LWRO, 's Hertogenbosch. Documentnummer 1112.01/R02. 22 november 2013.

Li, Guoyuan & Jackson, C. & Kraseski, Kristin. (2012). Modeled riparian stream shading: Agreement with field measurements and sensitivity to riparian conditions. *Journal of Hydrology*. s 428–429. 142–151. 10.1016/j.jhydrol.2012.01.032.

Linneman, R.H. (2017). Risicogestuurd Maaibeheer: Toetsing van maaistrategieën in beken met het Dottermodel. BSc Thesis. TU Twente, Enschede, Nederland.

Lorenz, H.W., Korte, T., Sundermann, A., Januschke, K. & Haase, P. (2012). Macrophytes respond to reach-scale river restorations. *Journal of Applied Ecology*, 49, 202-212.

Makaske en Maas, 2015. Handboek geomorfologisch beekherstel. Leidraad voor een stapsgewijze en integrale ontwerpaanpak. STOWA, Amersfoort. STOWA-rapport 2015-02.

Moeleker, M. en Brugmans, B. (2019). Omvorming vegetatie in frequent gemaaide waterlopen Waterschap Aa en Maas. Waterschap Aa en Maas, 's-Hertogenbosch. Afdeling Onderzoek & Monitoring, 3 mei 2019.

Palmer, M.A., Menninger, H.L, Bernhardt, E., (2010). River restoration, habitat heterogeneity and biodiversity: a failure of theory or practice? *Freshwater Biology*, 55, 205-222.

Penning, E., Noorlandt, R., Berends, K., Fraaije, R., Eertwegh, G. van den (2018). Nieuwe overwegingen voor maaibeheer met vlakdekkende informatie over vegetatie. H2O-Online.

Penning, E., Berends, K., Schoelynck, J., Reitsema, R. (2020). Rapportage stroombaanmaaien-veldproef Eefse Beek 2019 binnen OBN-project aangepast beheer. Deltares/ Universiteit Antwerpen, Utrecht/ Antwerpen. Memo 18 januari 2020.

Querner, E.P., (1985). De invloed van vegetatie op het water doorvoerend vermogen van een waterloop. ICW, Wageningen. Nota 1600. 58 blz.

Querner, E. P., (1995a). Maaionderhoud waterlopen; handleiding voor het programma MWW (versie 2.1). Wageningen, DLO-Staring Centrum. Technisch Document 23. 44 blz.

Querner E.P., (1995b). Vaststellen maaionderhoud in waterlopen; Hydrologische benadering. *Het Waterschap* 80(4): 170-175.

Querner E.P., (1995c). De stromingsweerstand en de berekening van de afvoer in begroeide waterlopen. *Het Waterschap* 80(9): 350-355.

Querner E.P., (1996). Het model MWW: hydrologisch model voor vaststellen en evalueren maaionderhoud. *Het Waterschap* 81(18): 609-611.

Querner, E.P., (1999). Invloed anti-verdrogingsmaatregelen op afvoerregime en het benodigde maaionderhoud. *Het Waterschap*. 84(13): 588-593.

Reeze, B. en R. Laseroms, 2018. Ecologische sleutelfactoren stromende wateren, tussenrapportage hydrologie en morfologie. STOWA, Amersfoort. STOWA-rapport 2018-57.

Roni, P., Hanson, K. & Beechie, T. (2008). Global review of the physical and biological effectiveness of stream habitat restoration techniques. *North American Journal of Fisheries Management*, 28, 856-890.

Schoute, R. (2018). *Beek op Peil: Vervolgonderzoek in het Gasterense Diep. Stagerapport*. Hogeschool van Hall Larenstein in samenwerking met Waterschap Hunze en Aa's.

Schrader, T.W.D. (2017). *Vegetatieontwikkelingen na maaien van watergangen*. BSc Thesis. Wageningen UR, Wageningen. Oktober 2017.

STOWA. (2018). *Ecologische sleutelfactor verwijdering*. STOWA 2018-26. ISBN 978.90.5773.794.7.

Tauw (2019). *Notitie Schaduwonderzoek stromende wateren waterschap Aa en Maas*. Tauw, Utrecht. Kenmerk N001-1268154CAW-V01-nda-NL. 28 mei 2019.

Tilburg, I van (2018). *Risk-based vegetation maintenance in regional water systems*. Master thesis TU Delft, februari 2018. Sn 4149742.

Torenbeek, R., B. Grutters, G. van Geest en R. Pot, 2018. *Ecologische sleutelfactoren Bufferzone en Waterplanten*. Tussenrapportage. STOWA, Amersfoort. STOWA 2018-28.

Verdonschot, P.F.M., van der Hoek, Tj.H. & M.W. van den Hoorn, (2004). *De effecten van bodemverhoging op het beekecosysteem van de Springendalse beek*. Alterra rapport 1075, Alterra, Wageningen.

Verdonschot, P.F.M, Besse, A., Brouwer, J. de, Eekhout, J., Fraaije, R. (2012). *Beekdalbreed Hermeanderen: Bouwstenen voor de 'Leidraad voor Innovatief Beek- en Beekdalherstel'*. STOWA, Amersfoort. STOWA 2012-36.

Verdonschot, R.C.M. et al. (2014). *Effects of shading on stream water temperature and stenothermic macroinvertebrates; a synthesis of the findings along the trans-European latitudinal climate gradient*. REFRESH; Adaptive strategies to Mitigate the

Impacts of Climate Change on European Freshwater Ecosystems

Deliverable 2.11 + 2.12

Verdonschot, R.C.M., Brugmans, B., Moeleker, M., Verdonschot, P.F.M. (2016a). Evaluatie van de ecologische effectiviteit van de houtconstructies in de Snelle Loop. H2O-online.

Verdonschot, R.C.M., Brugmans, B., Scheepens, M., Coenen, D., Verdonschot, P.F.M. (2016b) Invloed van beekbegeleidende bomen op de ecologische kwaliteit van Noord-Brabantse beken. H2O-online.

Verdonschot, R.C.M., Dekkers, D.D., Besse-Lotoskaya, A.A. & P.F.M. Verdonschot (2016c) Zandsuppletie in de Leuvenumse beek: monitoring van de fysische en biologische effecten 2014-2015. Zoetwatersystemen, Alterra Wageningen UR, Wageningen.

Verdonschot, R.C.M., Bauwens, J., Brugmans, B., Dees, A., Kits, M., Moeleker, M., de Hoog, J., Scheepens, M., Barten, I. en Coenen, D., (2017). Kennisoverzicht kleinschalige maatregelen in Brabantse beken. Amersfoort: Stowa.

Verdonschot, R.C.M., Brugmans, B., Kits, M. Moeleker, M. (2017a). Effect van stroombaanmaaien op de ecologische kwaliteit van de Lage Raam: een verkennend onderzoek. H2O-online.

Verdonschot, R.C.M., Brugmans, B. Barten, I., Scheepens, M. (2017b). De relatie tussen beschaduwing en de groei van waterplanten in twee beken in Noord-Brabant. H2O-online.

Verdonschot, R.C.M., Dekkers, T.B.M., Verdonschot P.F.M. (2017c) Monitoring effecten zandsuppletie Leuvenumse beek 2016. Notitie Zoetwatersystemen, Wageningen Environmental Research, Wageningen UR, Wageningen.

Verdonschot, R.C.M., Verdonschot P.F.M. (2017d) Monitoring effecten zandsuppletie Leuvenumse beek 2017. Notitie Zoetwatersystemen, Wageningen Environmental Research, Wageningen UR, Wageningen.

Verdonschot, R.C.M. Verdonschot P.F.M. (2019) Monitoring effecten zandsuppletie Leuvenumse beek 2018. Notitie Zoetwatersystemen, Wageningen Environmental Research, Wageningen UR, Wageningen.

Wegman, R. (2015). De opstuwingeffecten van dood hout. Waterschap Rijn en IJssel, Doetinchem en TU Twente, Enschede, Nederland. BSc Thesis.

Willenswaard, R.C. van, Vugts, J.E.W.M. (2000). Oeverbeplanting langs de Bijloop. Eindrapport. Dienst Landelijk Gebied, Tilburg. 23 p.

Auteurs:

B. Reeze, Bart Reeze Water & Ecologie

S. Schep, Witteveen+Bos

M. Slob, Witteveen+Bos

E. Querner, Querner Consult

E. van der Kooij, TUDelft (stagiair)

Geïnterviewden STOWA werkgroep Bouwen met Natuur:

C. Huising, Waterschap Vallei en Veluwe

M. Veldhuis, Waterschap Vallei en Veluwe

M. Stamhuis, Waterschap Brabantse Delta

S. Verheijen, Drents Overijsselse Delta

B. Spierings, Waterschap Aa en Maas

J. van Keulen, Waterschap Aa en Maas

B. Brugmans, Waterschap Aa en Maas

I. Barten, Waterschap de Dommel

E. Galetzka, Waterschap Hunze en Aa's

K. Koops, Wetterskip Fryslan

J. Lenssen, Waterschap Rijn en IJssel

M. Zonderwijk, Waterschap Vechtstromen

A. Soetens, Waterschap Limburg

8 DISCLAIMER

De in deze publicatie gepresenteerde kennis is gebaseerd op de meest recente inzichten in het vakgebied. Desalniettemin moeten bij toepassing ervan de resultaten te allen tijde kritisch worden beschouwd. De auteur(s) en STOWA kunnen niet aansprakelijk worden gesteld voor eventuele schade die ontstaat door toepassing van het gedachtegoed uit deze publicatie.